

Jan Lindström

Hur ett rituellt tänkande tänker i mig i anknytning till friheten kring mina egna beslut

... eller hur Gud gjorde mig neurotisk...

Ordet "ritual" härleds från grekiskans *arithmós* (räkning) och innehar traditionellt ett flertal komponenter, bl.a. ett gemensamt trossystem eller en användning av kropp och rörelse med antingen en symbolisk innebörd eller i anknytning till symboliska krafter, som fungerar inom och utom handlaren som antas kunna påverka handlarens liv. Ritualer har generellt en *strukturerande* eller *transformerande* funktion och ritualer kan antingen fungera som återskapare eller omskapare av den s.k. "kosmiska ordningen". Strukturerande, *återskapande* personliga ritualer är de som de flesta människor utför dagligen, t.ex. uppstigning, frukost, arbete, fritid och sängdags som vanligtvis är mekaniska och omedvetna, men som till en del har samma funktion som religiöst strukturerade ritualer. Transformerande ritualer är däremot *omskapande* och sker vanligtvis i form av någon initiationsritual¹. I denna artikel utreder jag hur ett rituellt tänkande förekommer i mitt handlande, samt vilka orsaker som (sannolikt) ligger som grund för dessa.

Så gott som alla ritualer härstammar från tidigare ritualer och har vanligen ursprung i någon religion, myt eller vidskepelse vars ursprungssyfte varit bl.a. att säkra en god skörd, att fungera som skydd emot magiska krafter, eller för att

¹ <http://www.shaman.se/grundshaman.html> 2.10.2006

helt enkelt reglera det mänskliga beteendet. Vissa ritualer har avskaffats med tiden, men ett flertal förekommer fortfarande trots att de ursprungliga syftena inte längre är relevanta. Ett ”rituellt tänkande” syftar däremot till handlingar som utförs med syfte att på något sätt påverka verkligheten, trots att det inte finns någon rationell orsak bakom handlingarna.

Jag är en tämligen neurotisk person, samt en person som tenderar att förvänta det värsta av livet. Man kan gott säga att jag lider av hypokondri, samt att jag är ett gränsfall för tvångssyndrom. Tvångssyndrom är en slags ångestsjukdom som gör att den drabbade lider av tvångstankar – ett slags inkräktande tankar som ger upphov till ångest, oro eller avsky, som består av vissa upprepande beteenden, ritualer, eller tvångshandlingar. Dessa tvångstankar kan bl.a. innebära att man är tvungen att upprepade gånger kolla att spisen är avstängd, att alla fönster är stängda, att man tänder och släcker lampor ett antal gånger innan man kan bege sig ut ur lägenheten. Tvångstankar kan även innebära en överdriven oro över att av misstag förolämpande någon, att bli smittad av någon sjukdom, en rädsla över att det skall börja brinna i lägenheten medan man är bortrest osv. Med ett rituellt tänkande kan dessa tvångstankar avfärdas temporärt genom att man försöker påverka verkligheten med sin tankekraft, dvs. att en hemsk händelse kan undvikas genom att man tänker på ”rätt sätt” eller att man handlar på ett visst sätt.

Eftersom de flesta ritualer har något religiöst ursprung är det väsentligt att inledningsvis redogöra min egen religionskulturella bakgrund för att hitta en förklaring till mitt tvångsmässiga beteende. Jag har vuxit upp i en protestantisk familj, samt tagit del i de flesta religiösa ritualer som tillhör den Lutherska kyrkans traditioner, varav den första religiösa ritualen var *dopet*, ett av den lutherska kyrkans två heliga sakrament, vars syfte var att göra mig till ett av Guds barn och till en del i Guds sammanhang. Den andra ritualen, samt det andra heliga sakramentet, var konfirmationen med nattvarden som initiationsrit, som tillsammans med dopet utgör grunden för ”ett kristet liv”. Nattvarden är en minnesmåltid för Kristi död och lidelse, samt en gemensam måltid för Kristus och kristna som ordnas i samband med gudstjänsten, som består av vin och ett osyrat bröd (oblat) symboliserande Kristi blod och kropp. För att kunna ta del i nattvarden krävs dock att man har blivit konfirmerad, dvs. att man har utfört en *syndabekännelse*².

² <http://www.myrri.fi/Teologia/Ehtoollinen.html> 21.9.2006

Ett av de centrala begreppen inom den kristna världsbilden är just begreppet *synd* och *syndagärning*. Ett s.k. ”syndigt beteende” definieras inom kristendomen som oacceptabla handlingar enligt Guds vilja och ”synd”, vars ursprung ligger i ondska, bryter gemenskapen mellan människan och Gud med en andlig död som följd – dvs. en evig åtskillnad från Gud (Rom. 6:23). Ingen människa kan dock undvika att begå synd (Rom. 3:23) och alla människor är skilda från Gud, som är orsaken till att Gud sände sin ende son Jesus till världen för att ge människan en möjlighet att vända tillbaka (Joh. 3:16). Då Jesus sedan besegrade döden genom att uppstå från de döda, besegrade han även synden och människan kunde oavsett synden återvända till Gud genom Jesus för att leva i evig gemenskap med Honom.

De handlingar som har utpekats vara ”syndiga” förekommer i de tio befallningar eller budord som Gud gav Mose enligt det Gamla Testamentet (5 Mos 5:7-21):

1. Du skall inga andra gudar ha vid sidan av mig.
2. Du skall inte missbruka Herrens, din Guds, namn, ty Herren kommer inte att lämna den ostraffad som missbrukar hans namn.
3. Håll sabbatsdagen, så att du helgar den, som Herren, din gud, har befallt dig.
4. Hedra din fader och din moder.
5. Du skall inte dräpa.
6. Du skall inte heller begå äktenskapsbrott.
7. Du skall inte heller stjäla.
8. Du skall inte heller bära falsk vittnesbörd mot din nästa.
9. Du skall inte heller ha begärelse till din nästas hustru.
10. Du skall inte heller ha lust till din nästas hus, ej heller till hans ox eller hans åsna, ej heller till något annat som tillhör din nästa.

Dessa tio budord utgör stommen för den kristna moralläran. Ett flertal av budorden kan te sig självklara och rationella, t.ex. att man inte skall dräpa, samt att man skall hedra sin far och mor, men ett flertal av dessa budord är tämligen irrationella och utan någon större rationell grund, som bidrar snarare till att skapa ångest än att fungera som rättesnöre för ett idealiskt liv. Trots att min uppfostran aldrig varit särskilt religiös har min tankevärld ända sedan barnålder präglats av en skräck för att begå synd, i syfte att inte väcka Guds vrede. Min syn på religion handlar alltså i stora drag om en slags skräck för en högre makt – en slags fadersgestalt – som är rättvis och god så länge man inte ifrågasätter Hans existens eller oändliga kärlek.

En av de få religiösa ritualer som förekommit i min uppväxt är ”aftonbönen”, som jag läst varje kväll tillsammans med någondera föräldern, som lyder:

*Gud som haver barnen kär,
se till mig som liten är,
vart jag mig i världen vänder,
står min lycka i Guds händer,
lyckan kommer, lyckan går,
den Gud älskar lyckan får,
gode Gud välsigna (lägg in familjemedlemmars namn här),
och alla människor i världen,
Amen.*

Syftet med denna aftonbön är att Gud skall beskydda mig och min familj ifrån ondska och trots att denna ritual varit snarare ceremoniell än utförd i seriöst syfte, utför jag den ännu denna dag (dock mer diskret) eftersom jag räds över att jag eller min familj skulle högst sannolikt bli drabbad av någon fruktansvärd olycka ifall aftonbönen skulle råka utebli någon kväll.

Denna skräck för fördärv som följd av en utebliven aftonbön kan anknytas till en urtida uppfattning om *mana*, en hemlighetsfull kraft, som genomsyrar allt i sin givna sfär. Begreppet ”mana” är tämligen obekant för européer, samt uppfattas det vanligtvis som en övernaturlig kraft utanför den jordiska världen, men uppfattas som något helt naturligt av de under manaföreställningens makt. Ett mana kan häfta sig vid vissa personer och andar, som sedan överförs genom livlösa föremål. Det finns dock olika typer av mana och varje djurart, växtart, mänsklig släkt eller annan social gruppering innehar en speciell form av mana, som är karakteristiskt för just arten eller slakten ifråga. Kvinnans mana kan visa sig i hennes förmåga att föda barn, en knivs mana i dess förmåga att skära, kungars och hövdingars mana i deras förmåga att härska, jägarens i dennes förmåga att fånga byte osv. och bland dem som tillämpar en animalisk totemism, dvs. att ett visst djur vakar eller beskyddar ett folk eller en stam, överförs djurets *mana* till stammen och dess medlemmar (Hvidtfeldt, 1997).

Inom manaföreställningar hänvisar ordet *tabu* till ett mana som är förbjudet eller farligt. Tabu, ett ord med polynesiskt ursprung, innebär en allmän uppfattning – ofta grundat i religion – att något är heligt eller förbjudet. I vårt språkbruk har dock ordet ”tabu” två sinsemellan skilda innebörder; å ena sidan betyder ordet *helig* eller *invigd*, dock även *hemsk*, *farlig*, *förbjuden* och *oren*, medan motsatsen till tabu är det polynesiska ordet ”*noa*” (vanlig, allmänt tillgänglig).

Tabuförbuden gäller vanligen födoämnen, t.ex. religionsrelaterade restriktioner gällande mat (halal, kosher, religiös vegetarianism och förbud emot kannibalism), eller ett normativt avvikande sexuellt beteende, t.ex. homosexualitet, förhållanden mellan personer från olika folkgrupper, incest, pedofili eller nekrofil. Beteenderelaterade faktorer kan även innehålla kulturbundna tabun, t.ex. rapning, användning av vissa droger, döljande av ansikten i islamska länder, nakenhet i västvärlden osv. och trots att inga tabun är direkt universella, förekommer vissa tabun i majoriteten av världen, t.ex. incest.

Personer eller ting som betraktas vara tabu kan inneha en fruktansvärd beröringsöverförbar kraft, som sedan orsakar olycksbringande följder ifall den som orsakar urladdningen är för svag för att stå emot kraften. Resultatet av en tabukränkning beror dels på hur stark den magiska kraften är i ett tabuföremål, samt dels på hur stark kraft tabukränkaren har. Kungar och präster betraktades inneha en starkare *mana* och ifall undersåtar kom i omedelbar beröring av dem kunde de dö som följd. En minister eller övrig person med kraftigare *mana* än vanligt kunde dock umgås med kungar och präster utan fara, för att sedan verka som förmedlare med de underordnade.

Enligt Sigmund Freud, som skrivit om fenomenet i verket *Totem och tabu*, är dock tabubegränsningarna något annat än de religiösa eller moraliska förbuden och de fungerar inte på någon guds påbud, utan snarare automatiskt av egen kraft. Tabubegränsningarna skiljer sig från moralförbud genom att inte vara inordnade i ett visst system som fastslår och ger skäl för nödvändigheten i att avstå från vissa ting, samt saknar tabuförbuden klara motiveringar och är vanligtvis av okänd härkomst. Vissa tabuförbud kan även vara obegripliga för oinvigda, medan de är fullständigt självklara för dem som följer dem. Den allmänna antagelsen är dock att tabut är äldre än gudarna och går tillbaka till tider innan religioners existens (Freud, 1995).

Enligt Freud kan man urskilja tre olika tabuformer:

1. Ett *naturligt* eller direkt tabu, som är resultat av en hemlighetsfull kraft (*mana*) som vidlåder en person eller sak.
2. Ett *överfört* eller indirekt tabu, som även utgår från en hemlighetsfull kraft men är antingen *förvärvad* eller *införd* av t.ex. en präst eller hövding.
3. Ett tabu som står *mitt emellan* de två tidigare.

Tabut kan även ha flera syften och direkta tabun kan existera för att:

- a) Beskydda betydelsefulla personer, t.ex. hövdingar och präster, eller beskydda föremål mot skadegörelse.
- b) Skapa säkerhet för de svaga, kvinnor, barn och enkelt folk mot prästernas och hövdingarnas mäktiga *mana* (den magiska kraften).
- c) Skapa skydd mot faror som är förbundna med beröring av lik och intagande av viss föda.
- d) Förhindra störningar vid avgörande tillfällen i livet, t.ex. födelse, manbarhetsrit, giftermål och sexuella aktiviteter.
- e) Skydda mänskliga varelser emot gudarnas och demonernas makt eller vrede.
- f) Beskydda ofödda och små barn mot de faror som hotar dem p.g.a. deras beroende av sina föräldrar.

Bestraffningen för överträdande av något tabu överlämnades ursprungligen (antagligen) till en inre automatiskt verkande mekanism och det kränkta tabut hämnades självmant. Ifall gudar och demoner råkade förknippades med något tabu, kunde bestraffningen sedan komma från den gudomliga makten. I andra fall – antagligen som följd av vidare utveckling av begreppet tabu – kunde samhället sköta bestraffningen. Därmed kan, enligt Freud, mänsklighetens första straffsystem anknytas till tabut (Freud, 1995, s 44-45).

Enligt Freud är tabuts överförbarhet antagligen den egenskap som har orsakat boteceremonier. Det finns dock *permanenta* och *temporära* tabun, varav permanenta tabun är t.ex. präster, hövdingar, döda och allt som tillhört dem, medan ett temporärt tabu är t.ex. kvinnans menstruation. Ett allmänt tabu kan även utfärdas likt kyrkor för ett stort område, som sedan upprätthållas i årtal. Ett primitivt folk kan underkasta sig dessa inskränkningar och restriktioner som om de vore självklara, samt övertygas om att överträdelser av dessa skulle orsaka en avsevärd bestraffning (eller i vissa fall en automatisk självbestraffning), medan de kan vara okunniga över varför restriktionerna egentligen gäller, eller komma på tanken att ifrågasätta dessa.

Freud utpekar tvångssjuka som en slags tabusjuka, eller skräck för tabuöverträdelser. Enligt Freud är den största överrensstämmelsen mellan de nervsjukas tvångsförbud och tabut, att förbuden i bägge fall är omotiverade, samt med gåtfullt ursprung. Förbuden har uppträtt vid något tillfälle och måste

därefter upprätthållas p.g.a. en obetvinglig ångest, medan ett yttre straffhot egentligen är överflödigt, eftersom en inre övertygelse påstår att överträdelser leder till någon outhärdlig olycka. Neurosens kärna och huvudförbud liknar även tabuts beröringsförbud, som förutom direkt kroppslig beröring gäller även beröring med allt som leder tankarna till det förbjudna. Därmed är *tanken* om beröring lika förbjuden som en omedelbar kroppslig kontakt. Tvångsförbuden utmärks starkt av förskjutning, dvs. att de vidgar sig längs banor från ett objekt till ett annat. Tvångssjuka personer kan även betrakta vissa andra personer eller ting som bärare av någon farlig smitta, som sedan överförs till allt genom kontakt. En person som har överträtt ett förbud genom beröring blir även själv tabu och ingen kan därefter beröra henne. Tvångsförbuden innebär alltså, likt tabuförbuden, avsevärda inskränkningar i en persons levnadssätt, men vissa förbud kan upphävas genom botgöring, soning, försvarsåtgärder, eller ett tvångsmässigt behov av rengöring – en av de mest förekommande tvångshandlingar, som även förekommit i överträdelser av tabuförbud (Freud, 1995).

Med tanke på mitt eget beteende, som består av ett antal tvångslika handlingar, har mina egna neuroser dels ursprung i de tio budordens uppmaningar om ett ”gott” beteende, dels i den ångest som aftonbönens skapat, samt dels i den skräck för mana (Gud) som jag hyser i min vardag. De ritualer som jag utför, bl.a. ett tvångsmässigt tvättande av mina händer, ett oändligt kontrollerande av att spisen är avstängd i oro över att min lägenhet skulle i andra fall vara nedbränd när jag kommer hem, nagelbitning, ett oändligt cigarettökande osv., fungerar dels som en åtgärd i syfte att förhindra någon konkret skada, samt dels som säkerhetsåtgärdning emot *mana*. Aftonbönen kan i detta fall ses som en ”trollformel” som temporärt lugnar matas (Guds) vrede och man kan säga att min religionsuppfattning liknar Freuds definition av religionens yttersta bas, dvs. människans infantila hjälplöshet (Freud, 1995)

Religiösa ritualer och manaföreställningar består alltså av handlingar och föremål som anses vara heliga, samt i vissa fall totalförbjudna. Dessa handlingar och tings helighet kan dock fråntas genom en profanering, dvs. att man medvetet skändar det heliga genom att man t.ex. spiller vinet vid nattvarden, att man svär överflödigt, att man idkar överdrivet vivör osv. Man kan även undkomma manats kraft temporärt genom t.ex. bruk av alkohol, som stundvis upphäver ens hämningar då rusmedlet tillåter en att bete sig avvikande från ens vanliga manaföreställningar. Denna tanke förekommer starkt i vår kultur under t.ex. första maj och nyårsafton, då ett kollektivt ritualistiskt supande är stundvis

accepterat och uppmuntrat i samhället, för att allt skall sedan övergå till det normala kort därefter. Supningen är på sätt och vis som en renande ritual, vars syfte är att fungera som en balanserande motvikt till t.ex. hårt arbete under resten av året.

Mitt ritualistiska tänkande är alltså till en stor del baserad på en (ogrundad) rädsla för ett allseende öga som bestraffar mig ifall jag råkar bete mig på ett avvikande sätt. Detta mana kan sedan avfärdas med hjälp av en ramsa – aftonbönen – vars syfte är att tillfredställa manat. Trots att jag förövrigt inte är särskilt religiös, lider jag av en konstant rädsla för att av misstag profanera den andliga makten, eller profanera med en intention att profanera, eftersom man aldrig kan vara helt säker på ifall mana verkligen kan inverka ens världsordning. Genom ett antal ritualer kan jag i alla fall försöka att uppehålla den kosmiska ordningen i min vardag.

Källor

Bibeln. Stockholm, Verbum Förlag AB.

Freud, Sigmund (1995): *Totem och tabu. Några överensstämmelser mellan vildars och neurotikens själsliv*. (Originalets titel: *Totem und tabu. Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker*. Ingår i *Gesammelte Werke IX*, London 1944). Översättning: Eva Backelin. Göteborg, Daidalos.

Hvidtfeldt, Arild (1997): *Religion: Myter och ritualer*. Stockholm, Bokförlaget Forum.

Artiklar & webbsidor

Ehtoollinen. <http://www.myrri.fi/Teologia/Ehtoollinen.html> 21.9.2006

Freud: Psykosexuell utveckling.

<http://www.svenska.gotland.se/freud.htm#Psykosexuell%20utveckling>

28.3.2007

<http://www.shaman.se/grundshaman.html> 2.10.2006